

Lányi Gusztáv

ÉRDES ANÓMIÁK

– kor- és kórdiagnozisaimból –

DOI 10.35402/kek.2022.1.3

Absztrakt

Tanulmányomban történeti és pszichológiai összefüggések alapján arra teszek kísérletet, hogy a „család” poszt/modern élethelyzetét a tradicionális, sőt a keresztény hagyományokon nyugvó „szent család” ideájával szembeállítsam. Elemzésem, szándékom szerint, nem moralizáló, nem kegyeskedő, nem számon kérő, nem is leleplező, igazságosztó pedig végképp nem szeretne lenni – pusztán konfliktuselemző. Elemzésem tárgya két klasszikus regény: Thomas Hardy *Egy tiszta nő* (1891) és Kosztolányi Dezső *Édes Anna* (1926) című regényei – és még kitérek e regények szintén figyelemreméltó filmadaptációira is.

Harsh anomies

Abstract

In my study, based on historical and psychological contexts, I attempt to confront the post/modern life situation of the “family” with the idea of the “holy family” based on traditional and even Christian traditions. My analysis is, by intention, not moralizing, not demanding, not even debunking, and certainly not seeking to be a truth-teller – merely a conflict analyst. Two classic novels are the subject of my analysis: Thomas Hardy: *Tess of the d’Urbervilles’s* (1891) and Dezső Kosztolányi: *Anna Édes* (1926) – and I also cover the remarkable film adaptations of these two novels.

Az itt következő elemzésben történeti pszichológiai összefüggések alapján arra teszek kísérletet, hogy a „család” poszt/modern élethelyzetét a tradicionális, sőt a keresztény hagyományokon nyugvó „szent család” ideájával szembeállítsam. Elemzésem, szándékom szerint, nem moralizáló, nem kegyeskedő, nem számon kérő, nem is leleplező, igazságosztó pedig végképp nem szeretne lenni – pusztán konfliktuselemző.

A *család* fogalmát olyan paradigmaticus példának tekintem, ami általánosítható erővel mutatja korunk emberi életvilága mikro-, mezo- és makroszféráit átható *végzetes értékelativitást és következményeit*: a család esetében a *hagyományos funkcióinak leépülését, elvesztését*.

Az alább olvasható írásomban – mely részlet egy átfogó(bb) elemzésből¹ – nem foglalkozom a család általában vett szociológiai és pszichológiai kérdéseivel; egy problémára összpontosítok: *a tradícióvesztés pszichológiájára*. Arra a konfliktusra, ami szétfeszítette – mi több, szétrombolta – a hagyományos életvilág kohéziós erejét, ennek a történeti-szociológiai folyamatnak („fejlődésnek”?) vázlatos, ám (szándékom szerint) nem felszínes, inkább átvilágító erejű lélektani elemzésére teszek kísérletet. Elemzésem tárgya: két klasszikus regény – Thomas Hardy: *Egy tiszta nő* (1891) és Kosztolányi Dezső: *Édes Anna* (1926) című regényei, és még kitérek e regények szintén figyelemreméltó filmadaptációira is.

Elemzésem a következő pszichológiai alaphelyzetből indul ki: ha a konfliktusok szétfeszítik a „szent család” szeretet-kapcsolatát is, akkor bizony az ótestamentumi indulatok előtörnek a személyes és a kollektív lélek archaikus mélyrétegeiből.

Például így:

Egy tiszta nő. – Thomas Hardy regénye

A történet vázlata. – Tess (a „tiszta lány/nő”) apja, egy szegény házaló, megtudja, hogy a család jog szerinti leszármazottja a d’Urberville-nemeseknek. A lányt a nemesi házban ugyanúgy kezelik, mint a többi szegény alkalmazottat. A fiatalúr, Alec erőszakkal szeretőjévé teszi. Az aktusból gyermek születik, a „tiszta lány” gyermeke halálát kívánja, s a gyermek valóban meg is hal. Tess nővé érik – és megőrzi hitét, erkölcsi tartását, ám titkát is. Mit is tehetne mást? „Tiszta” marad/na – ha lehetne. Elmegy dolgozni egy másik gazdaságba, új életet szeretne kezdeni. A távoli gazdaságban Tess és egy pap fia, Angel (beszédés név: „Angyal”), egymásba szeretnek.

¹ Részlet a „*Magyar sorsproblémák. Társadalomlélektani kor- és kórképek*” című, kiadásra előkészített könyvből.

A „tisztá nő” – menekülve és elbukva:

*Stonehenge roppant „lábai” között, az idő határtalan távlatai árnyékában, a zöldellő mező valójában a sivár reménytelenség szimbolikus univerzuma: elérkezett a végzet!*²

A nászéjszákán azonban, amikor Angel közli feleségével, hogy volt már előtte egy nem szerelmi, pusztán szexuális kapcsolata – Tess is bevallja „szennyest” múltját. Angel felháborodik, amit Tess nem ért. Angel pedig azt nem érti, hogy Tess mit nem ért ezen. A felháborodott férj ezért magára hagyja a fiatalasszonyt. A tragédia elkerülhetetlen.

Értelmezés. – A kapcsolati problémák szövevényes összevisszasága: igazi szerelem és/vagy hazugságok, titkok. Erkölcsi tartás és/vagy „kiegyezés” a bomlasztó romlás erkölcstelen, ám vonzó vagy legalább is a könnyebb kiutat biztosító lehetőségeivel. A női erények („tisztaság”: szüzesség) és a férfi szexuális „szabadsága” és/vagy fordítva. A családi hagyományok és értékvesztésük stb. – A „szent család”, ami már csak szétbomlásában mutatja: ez az érték is elveszett.

Nem árt emlékeztetni: 1893-ban XIII. Leó pápa kezdeményezte a „szent család” ünnep minél szélesebb körben való elterjesztését, mert úgy látta: megerősítésre szorul a nyugati világban a 19. század végére meggyengült keresztény családeszmény.³

Kor- és kórkötöttségében: a 19. század közepe/ vége, vidéki Anglia, a patriarchális viszonyok a gazdálkodástól kezdve a családi élet belső rendjéig már nem működnek, jobbra csak a kiüresedett keretek maradtak. A szeretet és a szerelem is lehetetlenné válik. Se család, se gyerek(ek) – csak gyötrellem, szenvedés és katarzis nélküli vég: bosszú, gyilkosság és halál.

Az archetípusok ereje. – A Hardy-regény a 19. század történeti kontextusában értelmezhető, a „szent család” probléma is így nyerhet nem pusztán valamiféle kegyes(kedő) bibliai interpretációs keretet. A Polanski-féle adaptáció viszont egyszerre helyezi a történetet igazi, mondhatni történelmen kívüli archetipusos távlatba, és a 20. század közepe vége apokaliptikus örvénylésébe.

Ez a pokoljárás ugyanakkor egy zseniális és ördögi figura – *Roman Polanski* – rendezésében és a kiváló színészek, mindenekelőtt a női főszerepet, a „tisztá nőt” játszó *Nastassja Kinski* előadásában egy egészen szuggesztív filmművészeti látomásban tárul elénk.⁴

A brit birodalmi – és családi – életvilág szétbomlásának példázata után nézzünk bele a (kis) magyar é(r)des valóságba is.

2 Szabó Zsolt Szilveszter 2020.

3 Mészáros é.n.

4 A film adatai: <https://port.hu/adatlap/film/tv/egy-tiszta-no-tess/movie-41394>

Édes Anna: é(r)des anómiák

*Oremus pro fidelibus defunctis...*⁵

Kosztolányi Dezső: *Édes Anna* című regényét *lélektani regénynek* szokás jellemezni, s ez helytálló is, hiszen a mű keletkezésének alkotás-lélektani motívációi nagyon is fontosak.⁶ Én azonban most nem annyira Kosztolányit, hanem inkább a regényét: az *Édes Annát* – mint kor- és kór-dokumentumot – fogom elemezni. Sőt, mi több! Édes Anna gyilkos tettének nem egyénlelektani okait fogom firtatni. Arra a komplex helyzetre próbálom meg felhívni a figyelmet, amiben Édes Anna gyilkos tette – noha az egyik ősi tabut („Ne ölj!”)⁷ szegte meg – mintegy indokolt lehetett: a Nagy Háborúra (amit később első világháborúnak neveztek), annak elvesztésére, a trianoni békediktátumra, s mindezek következményeire. Arra, hogy minden átmenetivé és bizonytalanlanná vált; arra, hogy nincs érvényes kapcsolat, csak valamiféle imitálása egykor volt élet- és értékvilágoknak: családnak, szerelemnek, szeretetnek, hűségnek, hazának és munkának. A regény dramaturgiai középpontját képező „úr/nő” és „szolga/cseléd” szerepei sem érvényesek, noha a szereplők nagyon is tudják: mik is (voltak) e szerepek nélkülözhetetlen attribútumai. Mégsem sikerül feltámasztani már ezeket (sem): életük elviselhetetlenné vált. Anna is „jó” (cseléd) – mégis gyilkos lesz.

Kosztolányi regénye azért is remekmű, s nem valamiféle pszichoanalitikus elmélet (ösztön- és elfojtás-koncepció) didaktikus illusztrációja, mert leírásában a külső (nagy)világ és az egyéni (kis)világ szerves egészet alkot. A történelmi és politikai nagyszínpadon zajló eseményeket viszont úgy ábrázolja, hogy valójában a háttérrel képezik, noha mintegy beszívárognak a hétköznapi érzületekbe is. A hétköznapi érzületek viszont szinte észrevétlenül áramlanak: egyszer fel- és kitörnek, máskor láthatatlanná válnak, mintha nem is lettek volna sohasem. Ez egy furcsa anómia: kor- és kór-kép – a lélek válik leleketlenné, üressé. *Észrevétlenül minden érvényét veszti.*

A regény több mint két év eseményeit öleli föl: 1919. július 31-én kezdődik a történet és 1921 őszén zárul.

Édes Anna 1919. augusztus 14-én lép szolgálatba Vizyéknel, s a kettős gyilkosságot a következő év május 28-ról 29-re virradó éjszaka követi el. Anna és a Vizy-család sorsának háttérében a huszadik

századi magyar történelem tragikus fordulatai állnak: a „Tanácsköztársaságnak” nevezett bolsevik diktatúra utolsó napja, Budapest román megszállása, Horthy bevonulása a „bűnös városba” (Budapestre), a trianoni békediktátum. Az Édes Anna – mint minden nagyformátumú műalkotás – sokféle jelentésréteget, értelmezési lehetőséget foglal magába. Egy viszonylag egyszerű példa: a címszereplő neve. Édes Anna: beszédes név – „édes” és Anna = manna: Kosztolányis szójáték, mitologikus asszociációkkal. Ez a példa is azonban éppen azt mutatja: Kosztolányi világ- és emberképének legfontosabb jellemzője, hogy az élet megfejthetetlenül titokzatos, sokszínű, az ember megismételhetetlenül egyedi, miközben egyedi léte szakrális erők kozmikus és archetipusos feszültségeit is hordozza. Az író minden olyan eszmét és gondolatot elvet, amelyik leegyszerűsítő magyarázatra törekszik, amelyik egyetlen okkal igyekszik értelmezni a sokszínű világot és az emberi életet, különösen annak sorsszerű fordulatait.

A szövevényes okok és a lehetséges magyarázatok káoszában Kosztolányi túllép a hagyományos úr/nő-cseléd viszony ábrázolásán. Fölmutatja, hogy nem csak Anna kiszolgáltatottja a méltóságos úr-úrnak, mert a függés kölcsönös. Vizyné állandóan attól retteg, hogy elveszíti Annát. A kettejük közti kapcsolat és kötődés, melyet a gyilkossági jelenet is példáz (Vizyné a halála pillanatában szinte magához öleli Annát), nem szabad emberek döntésén és választásán alapul. A függésben elvesztik szabadságukat, s ez mindkettőjük személyiségét eltorzítja. A közös vonást Kosztolányi azzal is hangsúlyozza, hogy Vizyné és Anna is gyermektelenek. Vizyné már korábban elvesztette gyermekét, s ebbe a Vizyházaspár szinte belerokkant. A férfi a politikába és a munkájába menekült, felesége otthon zsarnokoskodik férje („ura”), de leginkább a cselédje/i fölött. – Anna pedig Patikárius Jancsival, a csélcsep unokaöcs úrfival megesett kapcsolatában fogant „gyermeket” veszíti el; áldott állapota megélése helyett a magzatelhajtás praktikáival gyöttri magát Jancsi úrfi ijedt kérésének engedve. Megszereti ugyan Jancsit, mert Édes Anna a szerelem és a szeretet ösztönös szépségét és erejét is megéli a kapcsolatukban, Jancsi úrfi azonban a szexuális aktust követően zavarodottan állapítja meg: „Förtelmes volt és gyönyörű”.

Ez megdöbbentő paradoxon: maga a Káosz!⁸

Ami a legintimebb személyes kapcsolatban – a lélek belső tereiben – porlad/t szét, a társadalmi,

5 Könyörögjünk a megholt hívekért...

6 Lásd a következő kiváló elemzéseket: Kőváry 2009, 2012:368-399; Nemes 1992/93, 1998:11-30.

7 5 Móz 17; Mt 5, 21

8 Bíró 2014. – Kemenes 1997. – Kemenes és Jastrebska 1998.

a kollektív lélekben, a kinti világban is pusztítva örvénylik. Társadalmi káosz alakult ki, amelyben bizonytalanná vált, hogy ki kinek az ura, lehet-e még úrról és szolgáról – egyáltalán rendről – beszélni? Mivel semmi sem bizonyos, minden folyamatosan átalakulóban van, az Édes Anna frusztrált társadalmat mutat be. Ez az állapot nyilvánvalóan kétségbe ejtette a „boldog békeidők” túlélőit, elsősorban egykori vezetőit, gazdasági, politikai és kulturális érdek-csoportjaikat. A bolsevik hatalom összeomlása, majd mindenekelőtt a vörösöket érintő fehérterror éppen azokat tölthette el szorongással, akik a proletárdiktatúra ideológiája szerint a rendszer kedvezményezettjei voltak. Az úri világhoz tartozó Víznyék és a munkásosztályt képviselő Ficsor egyaránt féltik a hatalmukat és pozíciójukat, ezért bánnak „ezek” is, „azok” is ridegen, sőt embertelenül Annával.

Hogyan lehetünk úrrá a világ, a történelem és a politika káoszán, a személyiség ellentmondásain, az emberi kapcsolatok zűrzavarán? – teszi fel a kérdést Kosztolányi. Az Édes Anna, noha nem didaktikus leegyszerűsítéssel, de elég határozottan jelzi a megoldást: a Víznyék-család orvosa, Moviszter doktor az irgalom, a keresztény szeretet és alázat fontosságát hirdeti. Elveti a nagy és fellengzős eszméket, melyek szentesítik a bűnt, az erkölcstelenséget és a brutalitást. Tudja, hogy a világ nem tökéletes, sőt azt is gondolja: nem is lehet az – mégis azt vallja, hogy az eszmény: Krisztus. Az Ő országa viszont nem „kint”, hanem „bent”: a lélekben van. A könyörület, a szeretet, az irgalom a legfőbb érték. Kosztolányi ezt azzal is jelzi, hogy a *Rituale Romanum* című szerkönyvből latin nyelvű szöveget illesztett a regény elé mottóként: *Oremus pro fidelibus defunctis...*

Ehhez képest mit mutat a Fábri Zoltán-féle filmadaptáció és értelmezés?

A Kosztolányi-regény 1926-ban jelent meg⁹ – a Fábri Zoltán-film 1958-ban készült.¹⁰ A „cselekmény” (majdnem) ugyanaz – a kontextus viszont nagyon megváltozott. A bonyolult társadalom- és politikatörténeti összefüggések fölvezetésére nem vállalkozom most, csak jelzem: Fábri mesteri szinten tudta kombinálni a lírai realizmust és a drámai expresszionizmust.¹¹ Ám az eredeti történeti-politikai kontextus 1958-as adaptálásával a lélektani regényből tulajdonképpen egy realista elbeszélést

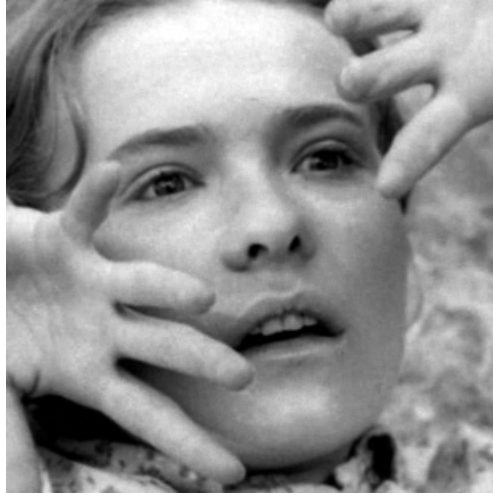
formált, dramaturgiai szervező erővé az „úr és szolga” viszony banális kritikáját állította – az 1950-es végi magyar viszonyok kor- és korszakjeléhez igazodva. Fábri Zoltán azonban valóban igazi és nagy művész: realista elbeszélése is szuggesztív, Törőcsik Mari Édes Annája is kiváló színészi alakítás – csak éppen azt vagyok kénytelen megállapítani 2021-ben: *gúzsba kötve táncoltak*, szépen, művészen. Kosztolányi Édes Annája azonban nem realista regény: Anna sem „édes”, noha Törőcsik Mari sem édes/kés. Ám az a kollektív és egyéni lélektani paradoxon, ami az édes-kés intra- és interpszichikus dinamikus feszültségéből é(r)des anómiákat generált az eredeti történetben és szövegben, az a filmben már nincs meg. Törőcsik Mari Édes Annája egy szuggesztív és magas színvonalú, művészi népi realista látomás az elnyomott cselédsorsban szenvedő fiatal parasztlányról, a keresztény úri világ hamis kulisszáiról a bűnös nagyvárosban. Ez bizony így nem más, mint maga is a lélekvesztés szimptomája – ám éppen ezért katartikusan kor- és kórthű alkotás és üzenet: 1958-ból.

9 Génium Könyvkiadó – Lásd: <https://mek.oszk.hu/04700/04772/>

10 [https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89des_Anna_\(film,_1958\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89des_Anna_(film,_1958))

11 Benke 2020.

Képek:¹²

Fülöp Zsigmond és Törőcsik Mari

---

12 A képek forrása: Benke Attila (2020) tanulmánya.

Thomas Hardy: *A tiszta nő* és Kosztolányi Dezső: *Édes Anna* című regényei ugyanazon probléma – az emberi kapcsolatok, közelebbről a személyes társas és családi viszonyok bomlásának – pszichológiai drámáját írják le és diagnosztizálják; olyan sodró erővel és katartikus módon, hogy több évtizeddel később is jelentős filmrendezőket is megihlettek – nem utolsósorban persze azért, mert maga a probléma is tovább élt, sőt még végzetesebben szabadult el. A destruktív dúlást a Polanski-adaptáció erőteljesen ábrázolta; a Fábri Zoltán-adaptáció viszont inkább a lírai árnyalatok expresszív jelzéseivel jeleskedett. Így együtt azonban még inkább azt tudták diagnosztizálni, amit a 20. századi „fejlődés” eredményezett: *a bomlást!* Azt a bomlást, ami a 21. század elejére aztán még pompázatosabban kivirágzott...

Felhasznált szakirodalom

- Benke Attila 2020 Lélekgyilkosok csapdájában.
– <http://www.jelenkor.net/visszhang/1723/lelekgyilkosok-csapdajaban>
- Bíró Béla 2014 „Förtelmes volt és gyönyörű”,
Liget, 5:83-87. <https://archivum.ligetmuhely.com/fortelmes-volt-es-gyonyoru/>
- Kemenes Géfin László 1997 Nem is olyan Édes Anna: A női szexualitás problematikája Kosztolányi Dezső regényeiben. *Kortárs*, 8:79-85.
- Kemenes Géfin László – Jastrzębska, Jolanta 1998 Kiűzetés a szerelem kertjéből: Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. In K. G. L. – J., J. *Erotika a huszadik századi magyar regényben: 1911–1947*. Kortárs – Windsor – Argumentum, Budapest, 91-106.
- Kőváry Zoltán 2009 Morfium, matricídium és pszichoanalízis. Témák és variációk Csáth Géza és Kosztolányi Dezső életművében. *Thalassa*, 2:3-38.
- Kőváry Zoltán 2012 *Kreativitás és személyiség. A mélylélektani alkotáselmélektől a pszichobiográfiai kutatásig*. Oriold és Társai Kiadó, Budapest, 368-399.
- Mészáros Judit é.n. Szent Család ünnepe. *Jel*. – <http://www.jelujzag.keesz.hu/szent-csalad-unnepe>
- Nemes Livia 1992/1993 Kosztolányi Édes Annájának pszichoanalitikus értelmezése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1–2:31-41.
- Nemes Livia 1998 *Alkotó és alkotás*. Animula, Budapest, 11-30.
- Szabó Zsolt Szilveszter 2020 *Bolondvadászat – Űzött hősök Polanski filmjeiben*. 2020. szeptember 18. – <https://www.filmtekercs.hu/magazin/bolondvadaszat-uzott-hosok-polanski-filmjeiben>